

Таштанбек кызы А.

УКУКТУН ТАРБИЯЛЫК ТААСИРИ ТУУРАЛУУ ТҮШҮНҮК

Таштанбек кызы А.

ПОНЯТИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ПРАВА

Tashtanbek kyzy A.

CONCEPT OF EDUCATIONAL INFLUENCE OF LAW

УДК: 342.2

Макалада автор укуктун тарбиялык таасиринин түшүнүгүн кээ бир назарий жагдайлары көрүнүктүү укук, психология жана башка илимдердеги окумуштуулардын эмгектери боюнча изилдөөгө аракет жасаган.

Негизги сөздөр: укуктун тарбиялык таасири, жүрүм-турум эрежелери, укуктук бузуу, социалдык чөйрөдө, социалдык таасир.

В статье автором проделана попытка рассмотреть отдельные теоретические аспекты понятия воспитательного воздействия права на основе работ известных ученых в области права, психологии и других наук.

Ключевые слова: воспитательное воздействие права, правонарушение, социальное воздействие в социальной среде.

In the article the author made an attempt to consider separate theoretical aspects of the notion of the educational impact of law on the basis of the work of well-known scientists in the field of law, psychology and other sciences.

Key words: educational influence of law, offense, social impact in social environment.

Адамзаттын тарыхында жүрүм-турумдун мүмкүн болгон жана тыюу салынган эрежелери туура-сында түшүнүктөрдүн пайда болушу жана өнүгүшү – адамдын акылдуу жана социалдык жан катары калыптануусунун маанилүү бөлүгү. Адамзат тарыхына жашоонун реалдуу шарттар, мамилелер жана керектөөлөр чечкиндүү таасир тийгизишкен жана бул нерсе белгилүү жагдайда адамзаттын жана адамдын өзүн тарбиялоонун жана өзүн уюштуруунун тарыхы, адамдардын өз ара мамилелеринин жөнгө салуунун ар кандай түрлөрү менен формаларынын алмашуусу жана өнүгүү тарыхы, алардын иретке келиши жана ченемдештирүүсү. Чындыгында, ченемден четтеген жүрүм-турумду иликтеген илимдин түрдүү чөйрөлөрүндө – юристтер, социологтор, педагогтор, психологтор, дарыгер-наркологи, психиатрлар – укукка каршы турган жүрүм-турумдун жалпы концепциясын иштеп чыгуу маселеси каралган: анын табияты, себептери, механизмдери жана алдын ала алуу жолдору.

Бирок мындай нерсе жалпы назарий көйгөйлөрдү чечүүдө мыйзам ченемдүү жетишпестиктерди алып келсе да, анда жакшы жактар да болгон. Анткени ченемден четтеген ар бир жүрүм-турум жогорку квалификациялык адистер тарабынан иликтенген. Натыйжада конкреттүү укуктук бузуулардын өзгөчөлүктөрү, алардын себептери жана шарттоочу жагдайлары, ошондой эле тартип бузуучуну инсандын өзгөчөлүктөрү терең каралган. Ошентип илимдин акыркы максаты практикалык милдети менен дал келет – коомго каршы кубулуштар менен күрөшүүнүн эф-

фективдүүлүгүн жогорулатуу, инсандын жана коомду коргоо.

Укуктун тарбиялык таасири көйгөйлөр чечүүдө дүйнөнүн өнүгүү маңызын түшүнүү эң маанилүү милдеттердин бири. Диалектикалык салтка ылайык объективдүү дүйнөнүн модели боюнча объективдүү дүйнө бул өнүгүү жараяндардын тутуму: «Аалам чексиз көптүк тутумдардын жана алардын түзүмдөрү аркылуу жашайт, өнүгүүнүн чексиз жараяндардын жыйындысын жаратып. Биз бүткүл материянын тутумдук-түзүлүштүк мүнөзү жөнүндө айтсак болот» [1, с. 144].

Учурдагы адамды изилдөөлөр бардык тутумдардын айлана-чөйрө менен өз ара байланыш принцибин эске албастан колдонуу мүмкүн эмес. Башкача айтканда адамды ар тараптуу изилдөө керектигин бир топ илимпоздор белгилешкен [2,3]. Адам илимге белгилүү болгон тутумдарын эң татаал, уникалдуу мүнөздөмөгө ээ экендигин, тутумдук көз карашта – адамдын таасир тийгизүүгө жана кабыл алууга шыктуулугун окумуштуулар белгилешүүдө [3, с. 78].

Тутумдук көз караштын өнүгүшү инсанга жана анын активдүүлүгүнө, багыт алуусуна, кесиптик ишмердигине, байкала турган болсо – укук чөйрөсүндө өзгөчөлүгүнө парципалдык мамиле менен кароодон баш тартуу керек.

Инсанга карата тутумдук көз караштын маңызы – анын ачык же жабык болушунда эмес. Ал инсандын жана анын баскан турмуш жолун, уюмдуулукка аракеттерин аныктоодо. Инсандын ишмердиги – бул анын кээ бир динамикалык кубулуштары (мотивдери, багыт алуусу) эмес, ал анын турмуш менен бүтүмдүк катышы, моделдештирүүсү, жөнгө салуусу.

Инсандын өз турмуш жолун бир бүтүн, өз максаттарына, баалуулуктарга баш ийүүсү – жашоо субьектисинин жогорку деңгээли жана оптималдуу сапаты. Ушуга байланыштуу изилдөөчүлөр укуктун тарбиялык таасирдүүлүгүн татаал тутумдук, көп деңгээлдеги, педагогикалык жана психологиялык кубулуш катары мүнөздөшөт. Тарбиялык таасир тутумдугу укук ишке ашырган таасирлердин полифункционалдуулукта, психологиялык механизмдерде жана кесиптик юридикалык ишмердүүлүгүндө колдонулган түркүн технологияларда берилген [4, с. 10].

Таасир көрсөтүүчү бир топтун экинчи топтон айырмасы алардын белгилүү, конкреттүү шарттарга ылайыктуулугунда: биринчиден, органикалык эмес жаратылышта; экинчиден, жандуу жаратылышта; үчүнчүдөн, социалдык чөйрөдө. Албетте социалдык чөйрөдө социалдык таасир тийгизүүнүн ар кандай түрлөрүн камтыган топ да бар: микродеңгээлде – инсанга таасир тийгизүү; мезодеңгээлде – топко

таасир тийгизүү; макроденгээлде – социумга таасир тийгизүү [5, с. 159].

Укуктун тарбиялык таасир тийгизүү табиятынын тутумдук аныкталышы изилденүүчү социалдык-укуктук кубулуштардын татаал комплексин назарий-методологиялык көз караш менен гана эмес, ошондой эле кесиптик ишмердиктин алкагында прикладдык маселелерди иштеп чыгууну керектейт.

Назарияттын акыркы максаты «изилденүүчү кубулуштардын маңызын ачып берүүдө» [5, с. 159], ошондуктан укуктун тарбиялык таасир тийгизүүнүн назарий-методологиялык негиздерин колдонуу маңызын бардык деңгээлиндеги иликтөөнү талап кылат: феноменологиялык, функциялардын, укуктун колдонуусуна таасир тийгизген усулдардын, формалардын, шарттардын жана факторлордун түрлөрүнүн, ошондой эле конкреттүү түрдүн кесиптик ишмердикте бүтүн тутумдун реализациясын [4, с. 11].

Бул багытта Г.А. Ковалевдун өнүгүүнүн феноменологиялык таасир тийгизүү аркылуу талдоо көңүлдү бурат [6, с. 9]. Ал 3 парадигманы бөлүп карайт:

- «Объекттүү» же «реактивдүү парадигма», ага ылайык психика жана адам жалпысынан сырткы шарттар таасиринин пассивдүү объекти жана натыйжасы, продуктусу. Бул көз карашты чагылдырган стратегия «буйрук берүүчү» таасир тийгизүүчү деп аталып, адамдын жүрүм-турумун көзөмөлдөө милдетин аткарат жана аларды керектүү багытка жолдойт, мажбурлоо да таасир тийгизүү объектке колдонулат.

- «Субъекттүү» парадигмага ылайык, сырткы таасирлердин активдүү жана жеке тандоолук психикалык чагылтырууга негизделет, анда субъект өзү түзүүчү таасир көрсөткөндөй болот. Мындай парадигмага таянган стратегияны Г.А. Ковалев «манипулятивдүү» деп аныктаган.

- «Субъект-субъективдүү» же «диалогдук» парадигма, анда психика тутумдун тынымсыз катышында ачык болуп турат, тутум болсо жөнгө салуунун сырткы жана ички касиеттерине ээ. Бул жерде психика өз табияты боюнча көп ченемдүү жана «интерсубъекттүү» түзүм. Батыш психология бул концепция гуманисттик психологияда назарий жана практикалык ордун алган [А.Маслоу, К.Роджерс, Э.Фромм ж.б.].

Г.А. Ковалевдун ушул психологиялык таасир тийгизүүнүн 3 стратегиясы илимде колго алынып, учурдагы жашоонун керектөөлөрүн жана айрыкча укук чөйрөсүндө кесиптик ишмердүүлүктүн реализациясын кароого жол ачат [4, с. 12]. Укуктун социалдык таасир тийгизүүнүн бир түрү катары бөлүп көрсөтүү менен бирге, бардык социалдык тийгизүүнүн түрлөрү өз маңызында жана макро-, мезо- жана микроденгээлдерде бардык кубулуштарында укуктук экендигин белгилөө зарыл [5, с. 158-162].

Демек, укуктун тарбиялык таасир тийгизүүсү – укуктук мамилелердин субъектине карата колдонулган социалдык таасир тийгизүүнүн түрү, анын натыйжасында субъекттин укуктук аң-сезиминде жана жүрүм-турумунда себеп-натыйжалуулук өзгө-

рүүлөр жүрөт. Мындай таасир жеке же топтук субъектте байкалат. Көрсөтүлгөн укуктук таасир тийгизүүнүн жумушчу аныктамасына таянып, окумуштуулар төмөнкүдөй жыйынтыкка келет: «укук инсандын бардык аң-сезимине таасир тийгизбейт. Анын түздөн-түз объектиси – укуктук аң-сезим. Так укуктук аң-сезим алгачкы мезгилде инсанга жолдонгон укуктук талаптарды кабыл алат, анын алкагында акыркылар бааланат, изилденет, инсандагы түзүлгөн көз караштар жана түшүнүктөр менен салыштырылат» [7, с. 35].

Индивидуалдуу жашы жете электердин арасындагы мыйзам бузуу жүрүм-турумдун төмөнкүдөй негизги топтору бар:

1) Инсандын кылмыштуулук менен күрөшүү жана реалдуу ишмердик жөнүндө адекваттуу эмес социалдык түшүнүктөрдүн негизинде пайда болгон ченемдерден четтөө.

2) Өз мүмкүнчүлүктөрүн ашыкча баалоо жана аларды башка адамдарда төмөн баалоо.

3) Жетишсиз маалыматтын негизинде пайда болгон ченемдерден четтөө.

4) Инсандын социалдык умтулууларынын жана айланадагы адамдардын ишенимдеринин адекваттуу эместигинин натыйжасын четтөө.

5) Эки же бир канча маанилүү аракеттерден өтө зарыл туурасын тандоо учурда.

6) Социалдык берилген максат менен инсандын мотивдери ортосундагы карама-каршылык.

7) Күнүмдүк-тиричилик жана интимдик мамилелердин негизинде жаралган четтөөлөр [8, с. 44].

Ошентип, укуктук аң-сезим, аракеттерди укуктук жана укукка каршы келгендерге бөлүп, инсандын жүрүм-турумунда багыттоочу күчтүн ролун аткарат [9, с. 4-9].

Адабияттар:

1. Коул Майкл. Культурно-историческая психология. - М., 1997.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. - М., 1997.
3. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М., 1984.
4. Предупреждение правонарушений несовершеннолетних (Коллектив авторов). - Алматы: Дайк-Пресс, 2007.
5. Лукьяненко М.В. Акмеолого-правовая характеристика воздействия на сознание и поведение личности в профессиональной деятельности юриста (Научные труды «Адилет», 2003. №1(13)).
6. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия (Вопросы психологии. 1987. №3).
7. Социалистическое право, сознание и поведение личности (М.Т. Баймаханов, У.А. Бейсенова и др.) Алма-Ата, 1998.
8. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. - М., 1994.
9. Лукьяненко М. Проблемы девиантного поведения несовершеннолетней молодежи в контексте соотношения нормативного и правового сознания (Предупреждение преступности. 2005. №4(12)).

Рецензент: к.ю.н., доцент Эрматова А.К.